

QADIMGI SHARQ TARIXI MANBASHUNOSLIGI

PO`LATOV ABBOS AZIMBEK O`G`LI

TOSHKENT PERFECT UNIVERSITETI TARIX FAKULTETI 102-GURUH

TALABASI

*ILMIY RAHBAR: **OLTIBOYEV.A.M***

Tel: +998934304003

Gmail: polatovabbos670@gmail.com

Annotatsiya: Qadimgi Sharq tsivilizatsiyalari (Mesopotamiya, Qadimgi Misr, Eron, Hindiston va Xitoy) tarixini o'rganishning asosiy manbalari yozma yodgorliklar, arxeologik topilmalar va og'zaki an'analardir. Ushbu ishda bu mintaqalarning eng muhim manba turlari va ularning xususiyatlari tahlil qilinadi. Mesopotamiyada klinopis loy lavhalari (Gilgamesh eposi, Hammurapi qonunlari, Ashshurbanipal kutubxonasi) iqtisodiy, huquqiy va mifologik ma'lumotlarni beradi, ammo rasmiy ideologiyaga xizmat qilishi sababli partiyaviylikdan xoli emas. Misrda ieroglif papiruslar (Turin qirollar ro'yxati, Merer kundaligi, Amarna arxivi) va piramida matnlari fir'avnlar hukmronligi, ma'muriyat va diniy dunyoqarashni yoritadi, shu bilan birga yunon mualliflarining (Gerodot) tashqi tasvirlari evrosentrik cheklovlarga ega. Axamaniylar Eronida Behistun uch tilli yozuvi, Persepolis ma'muriy arxivlari va Avesta matnlari imperiya tuzilishi, satrapiya tizimi va zoroastriy e'tiqodlarni ochib beradi, ammo yunon manbalari (Ksenofont) bilan taqqoslaganda partiyaviylik seziladi. Hindistonda Vedalar, epik asarlar (Mahabharata, Ramayana), Puranalar va Ashoka tosh farmonlari ijtimoiy tabaqalanish, sulolalar va diniy-siyosiy jarayonlarni aks ettiradi, lekin mifologik va diniy xususiyatlari kuchli. Xitoyda orakul suyak yozuvlari (Shang), bambuk lavhalar (Shujing, Chunqiu), Shiji (Sima Qian) va keyingi sulola yilnomalari sulolaviy xronologiya, ma'muriy tizim va konfutsiylik falsafasini saqlaydi. Ushbu manbalar umumiy xususiyatlarga ega: rasmiy va diniy yo'nalish, og'zaki an'analarning yozma

shaklga o'tishi, moddiy saqlanish muammolari. Ularning tahlili interdiszipliner yondashuv – epigrafiya, filologiya, arxeologiya va semiotikani talab etadi. Zamonaviy tadqiqotlarda raqamlashtirish, tillarni taqqoslash va yangi topilmalar (masalan, Mari, Persepolis, Amarna arxivlari) Qadimgi Sharq tarixini rekonstruktsiya qilishda muhim rol o'ynamoqda. Ishda manbalarning kuchli va zaif tomonlari, ularning o'zaro ta'siri va global tarixiy kontekstdagi o'rni ko'rib chiqiladi.

Аннотация: Источниковедение истории Древнего Востока: цивилизации Месопотамии, Древнего Египта, Ирана, Индии и Китая опирается преимущественно на письменные памятники, археологические находки и устные традиции. В работе анализируются основные типы источников этих регионов и их особенности. В Месопотамии клинописные глиняные таблички (эпос о Гильгамеше, законы Хаммурапи, библиотека Ашшурбанипала) предоставляют экономическую, правовую и мифологическую информацию, однако они часто служат официальной идеологии и не лишены тенденциозности. В Египте иероглифические папирусы (Туринский царский список, дневник Мерера, архив Амарны) и пирамидные тексты освещают правление фараонов, администрацию и религиозное мировоззрение; при этом внешние описания греческих авторов (Геродот) страдают евроцентрическими ограничениями. В Ахеменидском Иране трёхязычная Бехистунская надпись, персепольские административные архивы и Авеста раскрывают структуру империи, систему сатрапий и зороастрийские верования, хотя сравнение с греческими источниками (Ксенофонт) выявляет партийность. В Индии Веда, эпические произведения (Махабхарата, Рамаяна), Пураны и наскальные эдикты Ашоки отражают социальную стратификацию, династии и религиозно-политические процессы, но сильно насыщены мифологическими и религиозными элементами. В Китае оракульные надписи на костях (Шан), бамбуковые планки (Шуцзин, Чуньцзю), «Ши цзи» Сыма Цяня и последующие

династийные хроники сохраняют династийную хронологию, административную систему и конфуцианскую философию. Общие черты источников: официальная и религиозная направленность, переход устных традиций в письменную форму, проблемы материальной сохранности. Их анализ требует междисциплинарного подхода — эпиграфики, филологии, археологии и семиотики. Современные исследования используют цифровизацию, сравнительный лингвистический анализ и новые открытия (архивы Мари, Персеполя, Амарны), играющие ключевую роль в реконструкции истории Древнего Востока. В работе рассматриваются сильные и слабые стороны источников, их взаимовлияние и место в глобальном историческом контексте.

Annotation: The study of Ancient Eastern civilizations (Mesopotamia, Ancient Egypt, Iran, India, and China) relies primarily on written records, archaeological discoveries, and oral traditions. This work analyzes the main types of sources from these regions and their specific characteristics. In Mesopotamia, cuneiform clay tablets (the Epic of Gilgamesh, Hammurabi's Code, Ashurbanipal's library) provide economic, legal, and mythological data, though they often serve official ideology and are not free from bias. In Egypt, hieroglyphic papyri (Turin King List, Merer's diary, Amarna archive) and pyramid texts illuminate pharaonic rule, administration, and religious worldview; meanwhile, external accounts by Greek authors (Herodotus) suffer from Eurocentric limitations. In Achaemenid Iran, the trilingual Behistun inscription, Persepolis administrative archives, and the Avesta reveal imperial structure, satrapy system, and Zoroastrian beliefs, though comparison with Greek sources (Xenophon) shows evident partisanship. In India, the Vedas, epic works (Mahabharata, Ramayana), Puranas, and Ashoka's rock edicts reflect social stratification, dynasties, and religio-political processes, but are heavily laden with mythological and religious elements. In China, oracle bone inscriptions (Shang), bamboo slips (Shujing, Chunqiu), Sima Qian's Shiji, and later dynastic annals

preserve dynastic chronology, administrative systems, and Confucian philosophy. Common features of these sources include official and religious orientation, the transition of oral traditions into written form, and issues of material preservation. Their analysis demands an interdisciplinary approach — epigraphy, philology, archaeology, and semiotics. Modern research employs digitization, comparative linguistics, and new finds (e.g., Mari, Persepolis, Amarna archives), which play a crucial role in reconstructing Ancient Eastern history. The work examines the strengths and weaknesses of the sources, their mutual influences, and their place in the global historical context.

Kalit so‘zlar: klinopis, ieroglif, papirus, Behistun yozuvi, Avesta, Vedalar, Ashoka farmonlari, orakul suyaklari, Shiji, Amarna arxivi

Ключевые слова: клинопись, иероглифы, папирус, Бехистунская надпись, Авеста, Веды, эдикты Ашоки, гадательные кости, Ши цзи, архив Амарны

Key words: cuneiform, hieroglyphs, papyrus, Behistun inscription, Avesta, Vedas, Ashoka edicts, oracle bones, Shiji, Amarna archive

Qadimgi Sharq tsivilizatsiyalari (Mesopotamiya, Misr, Eron, Hindiston va Xitoy) tarixini o‘rganishda manbashunoslik markaziy o‘rin tutadi. Bu soha arxeologik topilmalar, yozma yodgorliklar (klinopis lavhalar, ieroglif papiruslar, orakul suyaklari, tosh farmonlar) va og‘zaki an‘analar orqali o‘tmishni rekonstruktsiya qilish imkonini beradi. Har bir mintaqaning manbalari o‘ziga xos xususiyatlarga ega: Mesopotamiya loy lavhalar chidamli, ammo rasmiy ideologiyaga xizmat qilgan; Misr papiruslari diniy va ma‘muriy ma‘lumotlarni saqlagan; Eronning uch tilli yozuvlari imperiya tuzilishini ochadi; Hindiston Vedalari va eposlari poetik-diniy shaklda, Xitoy yilnomalari esa konfutsiylik nuqtai nazarida yozilgan. Ushbu manbalar taqqosiy va interdiszipliner yondashuv talab

etadi, chunki ular partiyaviylik, mifologik elementlar va saqlanish muammolari bilan bog‘liq cheklovlarga ega. Zamonaviy metodlar (radiokarbon, raqamlashtirish) ularni yanada aniq tahlil qilishga yordam beradi.

Qadimgi Sharq tsivilizatsiyalarining tarixini o'rganishda manbashunoslik asosiy o'rin tutadi, chunki bu soha orqali biz arxeologik topilmalar, yozma yodgorliklar va og'zaki an'analar asosida o'tmishni rekonstruktsiya qilamiz. Mesopotamiya, Misr, Eron, Hindiston va Xitoy kabi mintaqalarda saqlangan manbalar turli shakllarda mavjud bo'lib, ularning har biri o'ziga xos xususiyatlarga ega va tarixiy haqiqatni aks ettirishda ma'lum cheklovlarga duch keladi. Mesopotamiya tsivilizatsiyasi, ya'ni Sumer, Akkad, Bobil va Ossuriya davlatlari, klinopis yozuvining eng qadimiy namunalari bilan mashhur bo'lib, bu yozuv loy lavhalarda saqlangan. Bu lavhalar orqali biz iqtisodiy hujjatlar, qonunlar va mifologik matnlarni o'rganamiz, masalan, Gilgamesh eposi, qadimgi Mesopotamiya jamiyatining kosmogoniyasi va ijtimoiy tuzilishini yoritadi. Shuningdek, Ossuriya qirollarining yozuvlari, masalan, Ashshurbanipal kutubxonasi, harbiy yurishlar va ma'muriy masalalarni batafsil tasvirlaydi. Bu manbalar loy materialining chidamliligi tufayli yaxshi saqlangan, ammo ular ko'pincha rasmiy va qirollik ideologiyasiga xizmat qilganligi sababli, obyektivlikdan uzoq bo'lishi mumkin. Arxeologik qazilmalar, masalan, Ur shahridagi qirollik qabrlari, bu yozma manbalarni tasdiqlaydi va moddiy madaniyat haqida qo'shimcha ma'lumot beradi. Misr tsivilizatsiyasida papirus va tosh yozuvlar asosiy manbalar bo'lib, ierogliflar orqali fir'avnlarning hayoti, diniy marosimlar va ma'muriy tizimlar tasvirlangan. Masalan, Turin papirusi, qirollar ro'yxatini saqlagan, xronologik ketma-ketlikni ta'minlaydi, ammo u ham keyingi davrlarda nusxa ko'chirilganligi uchun xatolarga yo'l qo'yishi mumkin. Piramida matnlari, IV sulola davriga oid, o'limdan keyingi hayot va osiris miqlarini yoritadi, bu esa Misr diniy e'tiqodlarining markaziy elementlarini ochib beradi. Shuningdek, Merer papirusi, Gizadagi piramidalar qurilishini tasvirlaydi, bu esa mehnat tashkilotchiligi va logistika haqida noyob

ma'lumot beradi. Yunon va rim mualliflari, masalan, Gerodotning "Tarix" asari, Misr haqida tashqi ko'rinishni taqdim etadi, ammo bu manbalar ko'pincha evrosentrizm bilan bog'liq va haqiqatni buzib ko'rsatishi mumkin. Eron tsivilizatsiyasi, xususan Ahamaniylar imperiyasi, Behiston yozuvi bilan mashhur bo'lib, u uch tilli – qadimgi fors, elam va babil tillarida – Doriyo I ning avtobiografiyasini saqlagan. Bu yozuv imperiya tuzilishi, satrapiyalar va qirollik ideologiyasini yoritadi. Persepolisda topilgan loy lavhalar, Fortifikatsiya va Xazina arxivlari, ma'muriy hujjatlar bo'lib, oziq-ovqat taqsimoti va soliq tizimini tasvirlaydi. Yunon mualliflari, masalan, Ksenofontning "Anabasis" asari, Eron jamiyatini tasvirlaydi, ammo bu manbalar yunonlarning Eron bilan urushlari kontekstida yozilganligi uchun partiyaviylikdan aziyat chekadi. Shuningdek, Avesta, zoroastriy diniy matnlari, Eronning qadimgi diniy va ijtimoiy tuzilishini aks ettiradi, ammo ularning yozilishi keyingi davrlarda bo'lgan. Hindiston tsivilizatsiyasida Vedalar, Rigveda va boshqalar, qadimgi arya qabilalarining migratsiyasi va jamiyat tuzilishini yoritadi, ammo bu matnlar asosan diniy va she'riy xususiyatga ega, tarixiy faktlarni poetik shaklda saqlaydi. Mahabharata va Ramayana eposlari, qadimgi Hindistonning qirolliklari va ijtimoiy tabaqalashuvini tasvirlaydi, ammo ular mifologik elementlar bilan aralashgan. Puranalar, masalan, Vishnu Purana, sulolalar ro'yxatini saqlagan, bu esa xronologik rekonstruktsiya uchun muhim, ammo ular ham diniy maqsadlarda yozilganligi uchun haqiqatni buzishi mumkin. Buddist matnlari, Tipitaka va Jataka hikoyalari, Maurya imperiyasi va Ashoka qirolligini yoritadi, shuningdek, jayn matnlari, Kalpasutra, Chandragupta Maurya hayotini tasvirlaydi. Arxeologik topilmalar, Indus vodiysi tsivilizatsiyasining shaharlaridan olingan, yozma manbalarni to'ldiradi, ammo Mohenjo-Daro va Harappa yozuvlari hali ochilmagan. Xitoy tsivilizatsiyasida suyak va toshbaqa qobiqlaridagi orakul yozuvlari, Shang sulolasi davriga oid, qirollik divinatatsiyasi va ijtimoiy hayotni yoritadi. Bu yozuvlar Xitoy yozuvining eng qadimgi shakllaridir va ular orqali biz sulolalar ketma-ketligini o'rganamiz. Zhou sulolasi davrida bambuk lavhalar va ipak

matnlar, masalan, Shujing (Hujjatlar kitobi), qadimgi voqealarni saqlagan. Chunqiu yilnomalari, Lu davlatining rasmiy tarixi, Konfutsiy ta'sirida tuzilgan va moralistik ko'rinishga ega. Shiji, Sima Qianning asari, qadimgi Xitoy tarixining birinchi sistematik yilnomasi bo'lib, sulolalar va shaxslar biografiyalarini o'z ichiga oladi. Bu manbalar konfutsiylik ideologiyasi ta'sirida yozilganligi uchun, rasmiy nuqtai nazarni aks ettiradi. Qadimgi Sharq manbalari umuman olganda, diniy va rasmiy xususiyatga ega bo'lib, ularni o'rganishda interdiszipliner yondashuv talab etiladi. Arxeologiya, epigrafiya va filologiya bu manbalarni tasdiqlashda muhim rol o'ynaydi, masalan, Mesopotamiyada klinopis lavhalarini o'qish XIX asrda boshlangan va bu soha rivojlanishi bilan yangi ma'lumotlar paydo bo'lmoqda. Misrda ierogliflarning ochilishi, Shampollion tomonidan, papiruslar va yozuvlarni o'rganishga imkon berdi. Eron manbalarida uch tilli yozuvlar, masalan, Behiston, tillarni taqqoslash orqali ochilgan. Hindiston va Xitoy manbalarida esa og'zaki an'analar yozma shaklga o'tkazilganligi sababli, matnlarning autentikligini tekshirish muhim. Bu manbalar orasidagi o'xshashliklar, masalan, qirollik yozuvlari va yilnomalarda, Sharq tsivilizatsiyalarining umumiy ma'muriy va diniy tuzilishini ko'rsatadi, ammo farqlar ham bor – Misr va Mesopotamiya manbalari ko'proq moddiy saqlangan, Hindiston va Xitoyda esa adabiy va filosofik xususiyat ustun. Zamonaviy manbashunoslikda bu yodgorliklarni o'rganishda yangi metodlar, masalan, radiokarbon tahlili va raqamli rekonstruktsiya, qo'llanilmoqda, bu esa qadimgi voqealarni yanada aniqroq tasvirlashga yordam beradi. Masalan, Mesopotamiyada Nippur va Mari arxivlari, iqtisodiy va diplomatik maktublarni saqlagan, jamiyatning kundalik hayotini yoritadi. Misrda Amarna maktublari, XIV asrga oid, Yaqin Sharq diplomatiyasini tasvirlaydi. Eron Persepolis arxivlari, imperiya iqtisodiyotini batafsil ko'rsatadi. Hindiston Ashoka farmonlari, tosh va ustunlarda yozilgan, buddist siyosatini aks ettiradi. Xitoyda Hanshu va Hou Hanshu yilnomalari, sulolalar tarixini biografik shaklda saqlagan. Bu manbalar partiyaviyligi, masalan, qirollik yozuvlarida g'alabalar bo'rttirilgan, va saqlanish

muammolari, papirus va bambukning chirishi, bilan bog'liq. Shuningdek, tashqi manbalar, masalan, yunonlarning Eron va Misr haqidagi yozuvlari, qo'shimcha nuqtai nazarni beradi, ammo ular madaniy noto'g'ri tushunchalar bilan to'la. Qadimgi Sharq manbashunosligi, shu tariqa, tarixiy haqiqatni rekonstruktsiya qilishda murakkab jarayon bo'lib, unda manbalar taqqoslanadi va kontekstda tahlil qilinadi. Mesopotamiya klinopislari, masalan, Hammurabi kodeksi, qonunchilikni yoritadi va jamiyatning ierarxiyasini ko'rsatadi. Misrda Turin qirollar ro'yxati, Manefonning Aegyptiaca asari bilan taqqoslanganda, xronologiyani aniqlaydi. Eron Avestasi, diniy matnlar, zoroastriyizmni va Eron jamiyatini tasvirlaydi. Hindiston Puranalari, sulolalar genealogiyasini saqlagan, ammo mifologik elementlar bilan. Xitoy orakul suyaklari, 120 mingdan ortiq topilgan, Shang qirollari hayotini yoritadi. Bu manbalar orqali biz Qadimgi Sharqning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy rivojlanishini tushunamiz, ammo ularni o'rganishda zamonaviy metodologiya, masalan, semiotika va antropologiya, qo'llanilishi zarur. Masalan, Mesopotamiya eposlari, Enuma Elish, kosmogoniyani tasvirlaydi va jamiyatning mifologik dunyoqarashini ochib beradi. Misrda O'liklar kitobi, papiruslarda saqlangan, o'limdan keyingi hayotni yoritadi. Eron qirollik yozuvlari, Doriyo va Kserksning, imperiya birligini ta'kidlaydi. Hindiston Vedalari, varna tizimini tasvirlaydi va ijtimoiy tabaqalashuvni ko'rsatadi. Xitoy Shiji, Sima Qian tomonidan yozilgan, biografik uslubda tarixni saqlagan va konfutsiylik qadriyatlarini aks ettiradi. Bu manbalar, shuningdek, gender va ijtimoiy masalalarni yoritadi, masalan, Mesopotamiyada ayollar huquqlari, Misrda fir'avn ayollar, Eronda qirollik oilasi ayollari. Hindiston eposlarida ayollar obrazlari, Xitoy yilnomalarida imperator ayollari. Qadimgi Sharq manbashunosligi, shu sababli, tsivilizatsiyalarning o'zaro ta'sirini, masalan, Mesopotamiya va Misr savdo aloqalarini, yoritadi. Bu soha rivojlanishi bilan yangi topilmalar, masalan, Eron va Hindiston arxeologiyasi, manbalarni boyitmoqda va tarixiy rasmni to'ldirmoqda. Mesopotamiya va Misr manbalari, xususan, klinopis va ierogliflar, tillarni taqqoslash orqali ochilgan va bu soha Indologiya va Assiriologiyaning rivojlanishiga

hissa qo'shgan. Eron manbalari, yunonlar bilan taqqoslanganda, imperiya tarixini batafsil yoritadi. Hindiston va Xitoy manbalari, esa, sharqiy falsafa va tarixiy an'analarni aks ettiradi. Bu manbalar, umuman, Qadimgi Sharqning boy merosini saqlaydi va zamonaviy o'rganishda ularni raqamlashtirish va taqqoslash muhim ahamiyatga ega. Masalan, Persepolis lavhalarining 15 mingdan ortiqi, Eron ma'muriyatini yoritadi va bu esa imperiya iqtisodiyotini tushunishga yordam beradi. Misr papiruslari, Amarna arxivi, 380 ta maktub, diplomatik aloqalarni tasvirlaydi. Mesopotamiya Mari arxivi, 20 ming lavha, qirollik maktublarini saqlagan. Hindiston Ashoka tosh farmonlari, 30 dan ortiq, buddist siyosatini yoritadi. Xitoy bambuk lavhalar, Qin sulolasi davriga oid, qonunlar va ma'muriyatni tasvirlaydi. Bu manbalar orqali biz tsivilizatsiyalarning rivojlanish bosqichlarini, masalan, shaharlashtirish va imperiya qurilishini, o'rganamiz. Qadimgi Sharq manbashunosligi, shuningdek, global tarix kontekstida muhim, chunki bu tsivilizatsiyalar Evrosiyo va Afrika tsivilizatsiyalariga ta'sir ko'rsatgan. Masalan, Mesopotamiya qonunlari, Hammurabi kodeksi, keyingi qonunchiliklarga asos bo'lgan. Misr piramidalari, muhandislikning yuqori darajasini ko'rsatadi. Eron satrapiya tizimi, ma'muriy innovatsiya bo'lgan. Hindiston Vedalari, falsafiy fikrning asosi. Xitoy yilnomalari, tarixiy uslubning namunasi. Bu manbalar, shu tariqa, insoniyat tarixining dastlabki bosqichlarini yoritadi va ularni o'rganishda ilmiy yondashuv zarur.

Adabiyotlar sharhi

□ Кузищин В.И. (ред.) **Источниковедение истории Древнего Востока** (М.: Высшая школа, 1984). — Qadimgi Sharq manbashunosligining eng to'liq va tizimli o'quv qo'llanmasi, Mesopotamiya, Misr, Eron, Hindiston va Xitoy manbalarini batafsil tahlil qiladi.

□ Берлев О.Д., Вигасин А.А. va boshq. **Источниковедение истории Древнего Востока** (под ред. В.И. Кузищина). — Klassik sovet davri darsligi, manba turlari va regional obzorlar bilan.

□ **Jahon tarixi (Qadimgi Sharq, Qadimgi Yunoniston va Rim tarixi).** O'zbekiston Respublikasi oliy o'quv yurtlari uchun o'quv qo'llanma (mualliflar guruhi, masalan, D.Urakov, A.Xolliyev va boshqalar). — O'zbek tilida, qadimgi Sharq manbalari bo'limi batafsil.

□ **Qadimgi Sharq tarixi manbashunosligi** (o'quv qo'llanmalar va referatlar to'plami, masalan, BuxDU yoki boshqa OTMLar nashrlari). — O'zbekiston universitetlarida ishlatiladigan materiallar.

□ **Ancient Near East: Historical Sources in Translation** (ed. by M. Van De Mieroop yoki shunga o'xshash to'plamlar). — Ingliz tilida, Mesopotamiya va Yaqin Sharq manbalarining tarjimalari.

□ **The Ancient Near East: Historical Sources in Translation** (Mark W. Chavalas yoki boshqa nashrlar). — Asosiy tarixiy matnlarning inglizcha tarjimalari.

□ **O'zbekiston tarixida Qadimgi Sharq** (yoki Markaziy Osiyo bilan bog'liq bo'limlar, masalan, Avesto va Behistun yozuvlari haqidagi tadqiqotlar). — Mahalliy nashrlar.

□ **Avesto** (tarjimasi va sharhlar bilan nashrlar, o'zbekcha yoki ruscha). — O'rta Osiyo va Eron manbashunosligining asosiy manbasi.

□ **Shiji** (Sima Qian) tarjimalari va sharhlari (xitoy manbalari bo'yicha). — Xitoy qadimgi tarixi uchun asosiy.

□ **Кузищин В.И. (ред.) Источниковедение истории Древнего Востока.** М.: Высшая школа, 1984. — 391 с. (Eng muhim sovet davri darsligi, Mesopotamiya, Misr, Eron, Hindiston va Xitoy manbalarini batafsil tahlil qiladi; matnda asosiy manba sifatida ishlatilgan).

Xulosa

Qadimgi Sharq tsivilizatsiyalari (Mesopotamiya, Misr, Eron, Hindiston, Xitoy) tarixini o'rganishda manbashunoslik markaziy o'rin tutadi. Asosiy manbalar – klinopis loy lavhalari, ieroglif papiruslar, Behistun yozuvi, Avesta, Vedalar, Ashoka farmonlari, orakul suyaklari, Shiji va sulola yilnomalari. Bu yodgorliklar iqtisodiy, huquqiy, ma'muriy, diniy va ijtimoiy hayotni yoritadi, ammo rasmiy ideologiya, diniy yo'nalish va partiyaviylik tufayli obyektivlikdan chetga chiqadi. Ko'pincha og'zaki an'analar yozma shaklga o'tgan, moddiy saqlanish muammolari mavjud. Manbalarni tahlil qilish epigrafiya, filologiya, arxeologiya va semiotika kabi interdiszipliner yondashuvlarni talab etadi. Zamonaviy tadqiqotlarda raqamlashtirish, tillarni taqqoslash va yangi topilmalar (Mari, Persepolis, Amarna arxivlari) tarixiy rekonstruktsiyani sezilarli darajada boyitmoqda. Ushbu manbalar orqali Qadimgi Sharqning shaharlashtirish, imperiya tuzilishi, falsafa va din rivojlanishi, shuningdek, tsivilizatsiyalararo aloqalar yaxshi o'rganilmoqda. Ular global insoniyat tarixining dastlabki bosqichlarini tushunishda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

- **O'zbekiston tarixida Qadimgi Sharq** (yoki Markaziy Osiyo bilan bog'liq bo'limlar, masalan, Avesto va Behistun yozuvlari haqidagi tadqiqotlar). — Mahalliy nashrlar.
- **Avesto** (tarjimasi va sharhlar bilan nashrlar, o'zbekcha yoki ruscha). — O'rta Osiyo va Eron manbashunosligining asosiy manbasi.
- **Shiji** (Sima Qian) tarjimalari va sharhlari (xitoy manbalari bo'yicha). — Xitoy qadimgi tarixi uchun asosiy.
- **Кузищин В.И. (ред.)** Источниковедение истории Древнего Востока. М.: Высшая школа, 1984. — 391 с. (Eng muhim sovet davri darsligi,

Mesopotamiya, Misr, Eron, Hindiston va Xitoy manbalarini batafsil tahlil qiladi; matnda asosiy manba sifatida ishlatilgan).

□ **Берлев О.Д., Вигасин А.А. и др.** Источниковедение истории Древнего Востока / Под ред. В.И. Кузищина. М.: Высшая школа, 1984. (Mualliflar guruhi, kollektiv monografiya, regional manbalar obzori bilan).

□ **Авдиев В.И.** История Древнего Востока. М.: Высшая школа, 1970 (yoki keyingi nashrlar). — Umumiy qadimgi Sharq tarixi va manbalari bo'yicha klassik asar.

□ **Кузищин В.И. (ред.)** История Древнего Востока. М.: Высшая школа, 1988 (yoki 2002 nashri). — Qadimgi Sharq tsivilizatsiyalari va ularning manbalari haqida batafsil.

□ **Pritchard J.B. (ed.)** Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament. Princeton: Princeton University Press, 1969 (yoki keyingi nashrlar). — Ingliz tilida asosiy tarjimalar to'plami (ANET), Gilgamesh, Hammurabi, Amarna maktublari va boshqalar.

□ **Lichtheim M.** Ancient Egyptian Literature. Vol. 1–3. Berkeley: University of California Press, 1973–1980. — Misr papiruslari va ieroglif matnlarining tarjimalari.

□ **Kramer S.N.** Sumerian Mythology. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1961 (yoki keyingi nashrlar). — Sumer va Akkad mifologiyasi va klinopis matnlari.

□ **Kent R.G.** Old Persian: Grammar, Texts, Lexicon. New Haven: American Oriental Society, 1953. — Behistun yozuvi va qadimgi fors manbalari.

□ **Macdonell A.A.** A History of Sanskrit Literature. London: William Heinemann, 1900 (yoki keyingi nashrlar). — Vedalar va hind epiklari haqida.

□ **Sima Qian.** Records of the Grand Historian (Shiji). Tarjima: Burton Watson. New York: Columbia University Press, 1993. — Xitoy orakul suyaklari va sulola yilnomalari uchun asosiy.